

KÖNYVESPOLC

FODOR FERENC:

Teleki Pál

Egy budapesti könyvesbolt – a Mike és társa Antikvárium – vállalta fel Fodor Ferenc geográfus professzor, a tragikus sorsú nagy magyar tudós-államférfiről, Teleki Pálról írt életrajzának kiadását. A vaskos, keménykötésű izléses kiállítású könyv megjelenését nem kisebb tekintélyű grémium, mint az MTA – annak Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások közalapítványa és jogelődje professzorainak tisztelegve – a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem támogatta. A szerző irathagyatékából kiemelt kéziratot két történész porolta le: a sajtó alá rendező és az értékes képmellékletek szerkesztő Szávai Ferenc Tibor és Tilkovszky Loránt, a történettudományok doktora, a Teleki-kérdés avatott kutatója, aki a kötet végén ötvenoldalas zárotanulmányt írt „Fodor Ferenc és Teleki Pál” címmel. Mindkettőjüknek köszönhető a kéziratot sok esetben korrigáló, az eredeti művet értékelő és kiegészítő jegyzetapparátus kimunkálása. Végül egy nyolcoldalas bibliográfia összegzi a Teleki Pállal kapcsolatos forrásokat és a szakirodalmat, a „teljesség igénye nélkül.”

Milyen szándék vezérelte Fodor Ferencet 1948-ban, hogy tollat ragadjon, hiszen tudta jól, hogy csak az íróasztalnak dolgozik. Ahogyan bevezetőjében megfogalmazta, célja Teleki Pál szellemi hagyatékának a megmentése, mely olyan felbecsülhetetlen érték, amihez foghatót véleménye szerint csak Széchenyi István hagyott a magyar nemzetre, s amelyre a biográfia megírásakor a magyarságnak igencsak szüksége lett volna. Személyes hálóját rója le ezzel, hiszen 1916 és 1941 között 25 éven át legközelebbi munkatársa volt a tudományos munkában, a trianoni béketárgyalások előkészítésében. Majd egyetemi adjunktusa, magántanára, egyetemi katedráján helyettese, politikai útjain bizalmas munkatársa, nemzetiségpolitikájának végrehajtója volt. Úgy érezte rögzítenie kell mindazt, amit közvetlenül tőle hallott, emlékezetében megőrzött, hiszen közvetlen közelről ismerhette Teleki felfogását, lelki állapotát. Így szerzett ismeretei nélkülözhetetlenek Teleki sok küzdelemmel teljes életének és titokzatos halálának feltárásában. A legnagyobb tisztelettel viseltett iránta, hiszen arra törekedett, hogy a „pozitív adatok, örök értékek” maradjanak meg az életműből, lehántva mindazt ami időleges és ami mulandó. Tudós alapállása miatt önkritikus, tisztában volt a munkatársi szubjektivitás hatásaival. A szerkezeti egyenlőtlenségeket és ismétléseket analitikus módszerével magyarázza, Teleki egyéniségét megbonthatatlanul egységesnek tartván. Szubjek-

tívizmusát az akkori jelen – Mindszenty-per ideje – sivársága is táplálja. A tartalmi problémák okát is megnevezi, egyrészt a távlat hiánya, másrészt a minisztériumi iratok, levéltári források hozzáférhetetlensége.

Nem kitérve itt Fodor Ferenc Teleki-életrajzá-
nak részleteire, a mű speciális értékeire hívjuk fel a
figyelmet. Mi az amiben nélkülözhetetlen alkotott: Teleki lelki alkatának és eszmeiségének árnyalásában és tudósi-emberi alapállásának kifejtésében. Fodor hangsúlyozza: az emberi egyéniséget Teleki Pál szerint a belső lelkiséggel párhuzamosan két tényező formálja, a táj és a hagyomány: „A Táj az emberi életet is formálja. Tőle függ lakójának életereje, anyagi, gazdasági életének jellege, törvényei; de lelkisége is mindenütt a táj befolyása alatt is áll. A hangulatoktól a hitélet alapjául szolgáló álszociációig.”

Mit értett hagyományon? „A hagyomány lassan születő, hosszan fejlődő közösség erősödő élettartalmának felhalmozódása, együtt élő emberek egymást követő nemzedékei élethosszigan való és mindennapos közösségének együvé válása, az együtt élő egyedek, családok, nemzetiségek, falvak, embercsoportok lelki és testi énjében, életgyakorlatában való felszívódása.” – Teleki felfogása szerint a kettő egy tényező, mert a hagyomány a táj szülötte: „A hagyomány életközösség ugyanazon a földön, ugyanegy hazában, közös munkában, védelemben, szeretetben egyazon földért, tájért, láthatáráért. A hagyomány a mindent kiegyensúlyozó természetnek egyik eleme és egyik eszköze és a korral változó és bennünk egyoldalúan kiegyensúlyozott értékek és egyoldaltú értékelések elleni időtlen harcban.”

Fodor érzékeli Teleki gondolkodásában a geográfia spiritualizálására való törekvést, hogy a földrajz az anyagi világ filozófiája, ugyanakkor hangsúlyozza Teleki az ember szellemének szerepét a földfelszíni élet magyarázatában. „Az élet egy és oszthatatlan.”

Nagy hátszal volt rá a zoológus Darwin-tanítvány Ernest Haeckel monizmusa a világ panteista felfogásával. Fodor Ferenc Teleki vallásosságát, keresztény nemzeti és antiliberalis világnézetét emeli ki. Tilkovszky viszont olyan gondolkodónak tartja, aki nem volt dogmatikus, és aki nem tagadja meg a liberalizmus értékeit, a liberális szellemi politikai irányzatok létét és létjogosultságát.

Fodor tudatosítja: annak ellenére, hogy Teleki Budapesten született, szülőföldje a Partium, a Szilágyság. Családja révén erdélyi, és felsorakoztatja a nagy múltú familia politikusait, tudósait, gondolkodóit. Az életét első szakasza, a tanulmányok, az életre való felkészülés-felverteződés időszaka és a tudóssá-politikussá válás ideje érzékletes Fodor művében.

A „vörös térkép”, a „Carte rouge” a magyarság néprajzi térképének elkészítése tette Teleki Pált nemzetközileg ismert politikussá. A térkép jelképes is, hiszen a kötetben Trianon és revíziójának kérdése a „korabeli jelentőségének megfelelően játszik olyan nagy szerepet.” Teleki miniszterelnök revíziós külpolitikáját a történettudomány az utóbbi évtizedekben reálisan értékelté, ennek főbb vonulatait tanulmányában vázolta fel Tilkovszky Loránt. Teleki ideája – Tilkovszky szerint – a soknemzetiségű Magyarország ugyan, de Fodor könyvében cáfolja, hogy Teleki „münden áron” hajszolta volna a revíziót. Meggyőzően mutatja be Teleki törekvéseit a visszaszerzett területeken a nemzetiségi jogokat és kötelezettségeket egyensúlyban tartó nemzetiségpolitika megvalósítására. Érzékelteti Teleki elkésredését a gyakorlat és irányelvok ellentmondásai miatt. Fodor Teleki-könyve hangsúlyozta, hogy mekkora erőfeszítések voltak szükségesek a csonka, majd megnagyobbodott ország gazdasági életének szükségszerű átszervezésére. Teleki eredményei közül kiemeli az alföldi öntözési programot, a kárpátaljai víztározók építését, a hazai olajkutatás bővítését, a székelyföldi vasúti összeköttetés megteremtését. A bukovinai székelyek és a moldovai magyarok hazatelepítésének tervéből csak az előbit tudta megvalósítani.

Teleki két miniszterelnöksége közül a második bemutatása a kidolgozottabb. A Lex Nagyatádi kudarcából tanulva Teleki további földbirtokreform-sorozatot tartott szükségesnek, a tudományos megfontoltsággal való előkészítettség mellett „az agrár-ország mezőgazdasági termelőképességének fenntartását” is szem előtt tartva.

Fodor a legmeggyőzőbb akkor, amikor Teleki nemzetpolitikáját részletezi. A Szent István-i álameszme és ennek megfelelő nemzetiségpolitikai koncepció alapja Teleki nemzetfogalma, amely nem faji vagy nyelvi alapú, hanem történelmi: Az ország népeit a közös hazafiság és a patriotizmus hassa át, a magyarság első legyen az egyenlők között. Elveti a frázisos hazafiaszkodást, a magyarkodást. Más kérdés, hogy mit tudott ebből megvalósítani.

A legértékesebb politikatörténeti adalék, hogy miként próbálta meg Teleki a lehetetlent, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás után is kívül tartani a háborúból Magyarországot. Ez a kudarcra ítélt törekvés eredményezte a miniszterelnök halálát, és halála után a háborús eszkalációt, az ország a német birodalom fegyvertársává vált. Tilkovszky Loránt értékelésében kiemeli, hogy Fodor könyve megelőzte a történészek kutatásait a jugoszláviai fordulat magyarországi belpolitikai hatásairól. Fodor a miniszterelnök lelki alkotának elemzését adja. A feloldhatatlan dilemma, és erkölcsi alapálása vezetett az öngyilkosságához. „Teleki Pál a legképzeltetebb, legműveltebb, legerkölcsebb, legleltismertesebb tudós államférfia volt kora Magyarországnak. Párját ritkító szerénységgel, sőt alázattal kereste kötelességét, amellyel nemzetének szolgált. Ő a politikában is „moralizált”: erkölcsi értékeket

képviselet, és egy nemzetet akart ezen értékek becsülésére nevelni.”

Teleki Pál európaiságáról nagybecsüléssel szólt, maig is érvényes szemlélete: „Nem lehet Európát úgy rendezni, hogy kisebbségek ne legyenek, ...nem lehet a kisebbségek helyzetének teljesen kielégítő rendezése nélkül Európa sorsát, jövőjét megalapozni.”

Nem mellőzhető a Honismeret hasábjain Teleki és a táj kutatás-, illetve a falukutatásban betöltött szerepe. Fodor többször említi, hogy a történeti földrajzot művelő Vidal de la Blanche tájrajzi nagy hatással voltak a szintetikus tájrajzi geográfia megalkotó Telekire. Ez mintegy predestinálta őt a tájrajzi kutatások elindítására Magyarországon. A Magyar Földrajzi Társaság nem véletlenül irt ki tájrajzi pályázatot 1916-ban. Fodor Ferenc életében és munkásságában éppen ez volt a fordulópont. Az 1920-as években Teleki által kezdeményezett Szociográfiai és az Államtudományi Intézet megalapítása, az 1930-as években Teleki minisztersége alatt rendeltileg kezdeményezett és megalapított Táj- és Népkutató Központ is tanúsítja elévülhetetlen érdemeit a honismeret terén. Amikor az 1934-ben megindult a falukutatás „mint szociográfiai kezdeményezés”, Teleki felismerte ennek „rendkívüli fontosságát és szükségességét.” S amikor egy ifjúsági csoport egy kollektív ormánysági kutatás eredményeként 1936-ban „Elsüllyedt falu a Dunántúlon” címmel kötetet adott ki, ő maga irt előszót „Kemse közszegről, a Széchenyi Szövetség falukutatása” címmel. Viszont éppen ő volt az aki ezt a mozgalmat visszavetette. 1938-ban a Károlyi palotában Táj- és Népkutató kiállítást rendeztek ahol Fodort idézem „Batoldali politikai tendenciák kitélése” miatt Teleki miniszter a tárlatot bezáratta. Fodor egyetértett Telekinek ezzel az ambivalens döntésével mert a „...szociális feszültségek evolúciós megoldása érdekében kellő tudományos felkészültséggel folytatott, teljesen elfogulatlan” kutatás lehet csak előrevívő. A Tilkovszky-Szávai-féle értékelés viszont meglátja a fojtogató nagybirtokrendszer kritikáját és a földreform elodázhatatlanságát.

Tilkovszky Loránt zárótanulmányából az is kiderül, hogy az 1945 utáni lexikonokban a földrajztudós Fodor Ferenc szerepel, de legtöbbször hibásan. Így tanulmánya a ma olvasható legteljesebb és legpontosabb tudományos Fodor-életrajz is, hiszen alapja a szerző irathagyatéka, önéletrajza, hírlapi cikkeknek gyűjteménye, OSZK-ban fellelhető megjelent művei és a Közgazdaságtudományi Egylet továbbá az Akadémia Levéltárának iratai voltak.

Szöts Zoltán

Vármegyék és szabadkerületek

A megyei levéltárak kiadványai – forráskiadványok, kézírásos térképek leírása, tanulmányok – szerencsésen egészítik ki az országos és helyi kiadványozási tevékenységet. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei sorozatában megjelent Vár-

megyék és szabadkerületek című tanulmánykötet témája alapján országos érdeklődésre tarthat számot. A szerkesztő azzal a meggyőződéssel bocsátotta útjára a levéltár legújabb kötetét „...hogy a szabad kerületek nélkül nem írható le pontosan az ország jogi, közigazgatás-történeti, katonai és gazdasági fejlődéstörténete sem”. E gondolatot vitte tovább Heckenast Gusztáv bevezető tanulmányában, aki saját szavai szerint soha nem foglalkozott sem a nemesi vármegyével, sem a szabadkerületekkel – valójában a tematika áttekintésére törekedett, szem előtt tartva Marc Bloch megállapítását: „...a történelem a változás tudománya és sok tekintetben a különbségek tudománya”. Az ország társadalmában alapvető változások a XIII. század dal indultak meg – létrejött a nemesség és a XIV. század derekán kialakult az egységes jobbágyosztály, a királyi vármegye nemesi megyévé alakult. Tömegesen költöztek be vagy kaptak új település-területet a magyar társadalomtól eltérő struktúrájú rokon és idegen etnikumok: székelyek, szászok, kunok, jászok – ők nem voltak beilleszthetők a vármegyei szervezetbe! Járták külön útjukat a magsárság érdekeit védelmezve, de önállóságukért az utolsó percig küzdöttek.

Barta János véleménye szerint az udvar az ország egészének visszafoglalása után sem törekedett a közigazgatás egységének megteremtésére. „Önálló fejedelemség maradt Erdély, külön igazgatták a Temesközt és a határörvidéket. De nem tartoztak a megyei igazgatás alá a szabad királyi és a bányavárosok, valamint egy sor kiváltságolt terület; a szász és székely székek, a jász-kun kerület sem. A XVII. századtól pedig körük új, kiváltságos közösséggel gyarapodott: a hajdúkkal.” A hajdúság igazi arcának bemutatását több szerző megkísérelte. Nagy László: *Hajdúorsó a magyar romlásnak századában* című tanulmányában szerencsésen használta fel a történeti tanulmányok, a források mellett Passuth László, Móríc Zsigmond regényeit, a publicista Ady írásait a hajdúorsó vizsgálatához. A szerző igyekezett eloszlatni a hajdúk katonai és politikai szerepével kapcsolatos hamis nézeteket. Elismerte viszont, hogy nem voltak mesebeli hősök, gáncsnélküli lovagok, különösen a szabadhajdúk voltak az akkori társadalom „botránykövei”. Nyakas Miklós a Hajdúkerület kialakulásának akadályoktól nem mentes útját mutatja be egészen a Hajdúvármegye 1876-ban történt létrehozásáig. „A kiegyezés után kibontakozó belső hatalmi harcok egyik gyűjtőpontja pontosan a törvényhatóságok, a szabad királyi városok, szabadkerületek és a vármegyék kérdésének rendezése volt. Egyértelművé vált, hogy a Hajdúkerület eredeti formájában nem maradhat fenn.” A szerző második tanulmányában a hajdúság kollektív erőfeszítéseit idézi fel az országgyűlési képviselői jog megszerzéséért. Takács Péter a hajdúk címeréről értekezik, a címerleírásai pontosak. A hajdúk „...igaz és tökéletes nemességük jelül...” nemesi címet kaptak. Bánkiné Molnár Erzsébet a Jászkun Kerület közigazgatási autonómiáját mutatja be.

Véleménye szerint a Jászkun Kerület olyan módon tagozódott be az állam egészébe „...hogy helyi szabadságjogait hangsúlyozva önkormányzata a történelem változásai ellenére a kerület létezéséig megőrizte másságát és autonóm igazgatásának legfőbb vonásait”. Figyelemreméltó a szerzőnek a jászkun népességről adott összegzése: „...a redempció után a jászkun népesség sajátos, kifelé zárt, de belül rendkívül sokszínű társadalommá vált. Legfőbb jellemzője lett, hogy szabad emberek alkották, akik választott vezetőik és autonóm igazgatásuk segítségével intézhették saját sorsuk alakulását”. Bagl Gábor írásából a Jászkun Kerület társadalmának főbb jellemzőit ismerhetjük meg 1745–1848 között. Botka János Jász-Nagykun-Szolnok megye címereiről ad illusztrációkkal ellátott ismertetést.

Egyed Ákos a katonai szolgálat – A székely szabadság jogforrása című tanulmányában rámutat, hogy a székely történelmi sajátosság legfőbb hordozója a székelység katonai hivatása, funkciója volt. „Ezért a székely történelmi értelmező kulcsa a katonai funkció. Kétségtelen, hogy hadi szolgálatait által őrizhette meg a szabadságát, s a feudalizmus a maga jobbágyviszonyaival ezért nem hatolhatott be, csak évszázados késéssel – és akkor is csak részben – a székely társadalomba.” Ugyancsak Egyed vizsgálja az utolsó erdélyi rendi országgyűlés szervezőmunkáját. Az 1848-as magyar forradalom programját Erdély magyarsága napok alatt elfogadta, igaz a határon székelység, a jobbágyság és a szellemiség elégedetlensége gátolta a székelység teljes felzárkózását a magyar forradalom programjához. A szászok XIV–XVI. századi történetéről Anton Dömer és Gernot Nussbacher dolgozatai tájékoztatnak. Befejezőként a szerb és horvát kerületekről olvashatunk. A kiváltságos kerületek a Magyar Országos Levéltárban található forrásaikról Vissi Zsuzsanna tájékoztat. A kiadványt Radics Kálmán szerkesztette, a borítót Gonda Zoltán tervezte.

Czadag István

LUBY MARGIT:

A parasztélet rendje

„Vakon és siketen mentem el én is népi szokásaink mellett. Vagy ha regisztráltam őket, az csak a felvevőgép tudattalan munkája volt. Szerencsémre a gép előrelátóbb volt bennem, mint a tudatos megfigyelő.” (Luby Margit)

Annak idején motorral jártam az országot. Így jutottam el Tunyogmatolcsra (nem sejtve, hogy két különböző faluról van szó), és persze Szatmárcsekére is. Közben elmentem a közeli Kölcserre is, mivel a térképem szerint itt egy régi harangláb található. De valami egészen más fogadott, s annak a haranglábnak csak a hűlt helyét találtam. Azt

ugyanis elvitték a szentendrei Szabadtéri Múzeumba.

Ez jutott először eszembe Luby Margit reprint kiadásban megjelent kötetének átnézése után. Hisz a szokások, az évszázadok alatt kialakult szokásformák s a hozzá kötődő babonák ma már alig fellelhetők. És ha ezek nem kerültek el a múzeumba – az adattár hűvös fiókjába –, akkor hová kerültek? Eltűntek, elfelejtődtek. Ha ez igaz, akkor ezt is a „kár” vagy a „veszteség” rovatban lehet feltüntetni, de pontosabb ha úgy fogalmazzunk, hogy ennek a hiányát érzi minden itt élő, bármely társadalmi réteghez, csoporthoz is tartozzék.

Az okokat Illyés Gyula így magyarázza: „A parasztság érintkezési formáját a legmerevebb spannyol etikettnél is szigorított szokások szabályozták. Bevallom, hogy velem is, aki pedig nagyjából jártas vagyok bennük, nem egy kellemetlen kaland esett meg oly apróságok miatt, hogy a kenyeret domború oldalával tettem vissza az asztalra, a koccintásnál nem ügyeltem, hogy a poharak pontosan a felső szélüknél érintsék egymást, vagy búcsúzásnál a gazda után kezet nyújtottam hajadon lányának is, ami nálunk például még nem is oly rég a lehető legbizalmasabb viszony világgá kürtölését jelentette.

A parasztságnak is megvan a maga bonyolult és zárt illemtana, külön erkölcsi világa, melyet azért is jó ismerni, mert annak ezer csínja-bínya nem hogy nem fölösleges sallang, de hasznos és ma is használatos kifejezési eszköz oly érzelmek közlésére, melyeket a nyelv csak hosszas köntörfalazás után tudna, vagy egyáltalában nem is tudna értésre adni. Hogy még egy hazai esetet vegyek, nálunk például abból az egyszerű s igazán jelentéktelenné látszó körülményből, hogy a szobába lépő látogató kezéből kiveszik-e a kalapot s ha igen, ki veszi azt ki, az anya vagy az apa, vagy valamelyik fiú vagy lány-e, és ha történetesen egyik lány veszi ki, az azt hova teszi, az ágyra-e vagy a ládára vagy a fogasra; a mozdulatoknak ebből a szövevényből a vendég egy hang hallomása nélkül világosan megértheti, hogy milyen magatartást kell tanúsítania: előállhat-e valamilyen kérdéssel, s ha igen, milyennel, vagy pedig legjobban teszi, ha őt perc múlva továbbáll; természetesen akkor is a kellő ceremónia betartásával. Embernek kell lennie a talpán, aki ezekben kiismeri magát.”

Ezeket Illyés Gyula írta 1935-ben, a könyv megjelenése után nyomban a *Nyugat* című folyóiratban, aki – és ez már jelez is valamit – abban az évben összesen három könyvről írt recenziót. Az időpontot nem felejtve, érdemes tovább idéznünk Illyést, aki biztos abban, az akkori – de talán a mai? – „hangos parasztimádók egy része zavartan hátrál egyet az élbe táruló kép láttán. Másokat olyan ártalmatlan tudomány állít majd életbevágó válsztás elé, mint a folklór. Mulasztásainknak köszönhető, hogy aki tudomány után nyúl, az is gyakran politikát fog, méghozzá égetőt.” De Luby Margit érdeklődését nem a politika keltette föl. Ugyanannyi része volt a véletlennek, mint az aka-

ratnak. Erről így számol be a könyv utószavában Mohay Tamás: „1917-ben 32 évesen iratkozott be a budapesti egyetemre, két év alatt tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett, és a húszas években a hírneves Erzsébet Nőiskolában (a tanárképző gyakorlóiskolájában) tanított. Solymossy Sándorral, aki néprajzi gyűjtésre bízta, itt ismerkedett meg; később többször felidézte, ahogy már túl a negyvenen nekiundult babonát gyűjteni (Erről az epizódról a *Magyar hagyomány – magyar szokásrend* című írásában olvashatunk részletesen a könyvben). Első tájékozódásait követően azután – talán a régi nemesi, úriasszonyi nevelés is tette ezt – egyre fogékonyabb lett a viselkedésmórnak, az illendőség szabályainak különbségeire. Ahogy utóbb visszaemlékezett, felkereste a Néprajzi Múzeumban Györffy Istvánt, és kért egy *parasztillemtant*. »Azt mondja, nincs. Nincs? Nincs, azt mondja, majd maga megírja. Mármint én? Mármint maga.« »Így jöttem rá arra, hogy meg kell tanulnom a paraszt szokásrendet, ha velük rendszeres és mélyebb összeköttetést akarok létesíteni.« Az elhatározást évek során át tartó munka követte, gyűjtés, levelezés, korábbi tapasztalatok rendezése, míg 1934-re megszületett a most reprintben is olvasható kötet anyaga.”

A könyvet átnézve, mindenki meggyőződhet arról, hogy hosszú évek türelmes munkája fekszik ebben a könyvben. Mind a 350 lapja „egy-egy sikeres leszállás az az ismeretlen bányába, aminek a néplelket nevezik.” Az egész könyv négy Szatmár megyei falu Tunyog, Matolcs, Szatmárceke és Nyírmeggyes, de nagyrészt a két első szokásairól szól, követvén az emberi élet fordulót.

*

Luby Margit könyvének műfaját ő – a rádióhoz igazítva – helyszíni tudósításnak, közvetítésnek nevezi: „A gyűjtés kezdetén elvként állítottam fel, hogy semmit sem tudok a parasztságról, s minden szokást, rendtartási szabályt csak közvetlen megfigyelés, vagy parasztember előadása alapján jegyzek fel – vallja a gyűjtés módjáról. Elsőben is kerestem tehát olyan megbízható, nyílt eszű parasztot, aki szívesen elmondja a paraszt élet ezer csínját-bínját, s aki tárgyi ismereteim alapját lerakja.

Ez volt az indulási pont. Miután nem egyéni felfogást, hanem az általánosan gyakorolt szokást kerestem, nem elégedtem meg az egyes embertől nyert felvilágosítással, hanem igyekeztem azt mentől több parasztemberrel megbeszélve ellenőriztetni, kiegészíteni. Ami jóízű mondást, megjegyzést, jellemző esetet így, számtalan fel nem sorolható egyéntől összeszedtem, azt szöszterint visszaadtam.”

*

A parasztlelet rendje Luby Margit első könyve volt; írója ekkor már csaknem ötvenéves. „Életem még két könyve jelent meg: azután hosszú évtizedekig, egészen 1976-ban, 91 éves korában bekövetkezett haláláig gyakorlatilag az íróasztalfiókjának dolgozott hallatlan kitarással, szorgalom-

mal. Csendben távozott el, halála után adták ki Mátészalkán kéziratban levő gyűjtésének egy részét a Láp világról (*Olyan világ volt*), új kiadásban a *Bábelelte babonát* (1983), majd százéves születési évfordulóján emlékeztek meg róla egy emlékülésen, valamint említett mondagyűjtésének kiadásával. Mára, huszonöt évvel halála után, majd hogyan nem feledésbe merült, mintha a régműltözhöz tartoznék, akinek alig lehet mondandója mai olvasók számára – írja róla a Mohay Tamás, aki a reprint kiadás gondozója volt.

Aki kézbe veszi, valószínűleg olyan izgalommal olvassa, mint egy Móricz regényt. Ennek oka részben az eltűnt világ megrajzolásában rejlik, másrészt a „rajzoló” stílusában. Esszébe hajló, irodalmi nyelven, élvezetesen megírt szociográfiai, néprajzi könyv ez a negydedféléz oldalas kötet.

Móser Zoltán

HALÁSZ PÉTER:

Bokrétába kötögetem vala.

A moldvai magyarok néprajzához

Az Európai Folklor Intézet régi adósságot törlesztett Örökség című sorozatának legújabb kötetével. A moldvai csángó magyarok néprajzához monografikus feldolgozását vehetjük kezünkbe Halász Péter három évtized alatt megjelent írásából. A közreadott 24 tanulmány minden olyan lényeges területet felölel, ami a vizsgált népcsoport múltját, mindennapi életét, munkáját és fontosabb ünnepeit veszi számba, a szerző saját helyszíni gyűjtéseinek alapján. Ebből adódik a témafeldolgozás életszerűsége, belső látásmódja, a vizsgálat tárgyával való azonosulás. Ez teszi teljessé a kötet írásait, kölcsönöz az egész munkának monografikus jellegét.

A szaktudományos szigorúsággal válogatott, többségében bővített és átdolgozott tanulmányok négy nagy fejezetet alkotnak a történelem, társadalom, gazdálkodás és népszokások tematikai rendje szerint. A bevezetőként szereplő kutatástörténeti áttekintésben Halász Péter rendkívül alapos elemzést nyújt a népelet vizsgálatának minden hagyományos területéről, a korábbi kutatási eredményekről és a jelenlegi feladatokról, melyek végső tanulságként megállapítja, hogy „mindenek előtt gyűjteni kell a még fellelhető tárgyi és szellemi anyagot, minden lehetséges alkalommal, helyen és módon”. Rámutat az interetnikus kutatások fontosságára, a nyelvi vizsgálatok szükségességére, az intézményes szerveződésű, összetegott kutatómunka sürgető voltára.

A történelmi szempontú írások sorában a szerző mindaddig kevésbé érintett témakörben nyújt új ismereteket, mint pl. a Szt. Istvánról elnevezett templomokról, a protestáns vallások szerepéről, a református gyülekezetek történetéről, a csángó falvak helyneveinek magyar személynévi vonat-

kozásairól, a XIX. század végi román nagy földrajzi szótárban Bákó megye tényszerű leírásáról. Személyesebb, líraibb hangvételű két csángó életsors bemutatása.

Halász Péter újszerű megközelítésben tárgyalja a moldvai magyarok táji-etnikai tagolódásának kérdését: a nemzetiség szerinti tagolódáson belül további csoportosítást végez a származás, viselet, beszédmod, emberi közösségi kapcsolatok, a templombúcsúk látogatása, a házassági szokások, stb. szerint, ennek alapján kijelölve több, egymástól markánsan eltérő táji csoportot. A belső tagolódás ellenére azonban vallási és nyelvi szempontból mindannyian megkülönböztetik magukat a környező románságtól. Említést érdemelnek a moldvai csángó falvak társadalmi tagolatlanágáról, a vagyoni rétegződés szinte teljes hiányáról, a rokonsági terminusok változatosságáról, valamint a moldvai csángók magyarságtudatáról nyújtott szemléletes fejtegetések.

A tanulmánykötet legterjedelmesebb fejezetét a gazdálkodás különböző területeinek részletes vizsgálata teszi ki, melyet a vidékre jellemző zöldségkultúra, a „vetemények” műveléstechnikáinak a termesztett növények szerinti számbavétele, hasznosításuk és értékesítésük módjainak rögzítése indít el. Ezt követi a szőlőművelés és borkultúra időbeli változásainak, munkafolyamatainak áttekintése. Szemléletes képet nyújt a ló és a szarvasmarha tartásának módjáról, egymáshoz fűződő viszonyáról, arányváltozásainak okairól. A hazai szakirodalom eredményeinek figyelembevételével rendszerezi az emberi erővel végzett teherhordás különböző módjait. Terjedelmes elemzést olvashatunk az áruterelés és árucserre helyi jellemzőiről, a gyűjtögetett nyersanyagok és kézműves termékek legkülönbözőbb változatairól, valamint azok értékesítési módjairól. Részletes, kerek tárgyleírást képvisel a kendertermesztés és feldolgozás, valamint a házi szappankészítés.

A népszokások témakörből jobbra szemelvényeket ad közre a szerző, elsősorban az emberi életút és a tavaszi kalendáris ünnepkör szokásainak részletező bemutatásával. Egy kevésbé vizsgált téma, a leányág és házasság leírásának, értékrendjének, időbeli változásainak rögzítésével fontos kutatási feladatot jelöl ki. Saját kutatásai fényénél merőben új megvilágításba helyezi a kecskemaszkos alakoskodás szokását. Időszakokra bontva taglalja a tavaszi ünnepkör minden helyi megnyilvánulását, majd történeti szempontból elemzi a „vízvető hétfő”, a húsvéti locsolkodás szokásának alakulását. A kötetet részletes tájszójegyzék és helységnevtár zárja.

Jó szívvel ajánlom minden, a magyar népi kultúra iránt érdeklődő honfitársam figyelmébe Halász Péter könyvét, tanulságos és hasznos olvasmányul, az előszövből vett gondolattal: „a tűzből mentett hegedű talán néha elhaló, de szívünknek mégis kedves hangján szólnak ezek az írások. A csodát idézi minden soruk. Azt a csodát, hogy egy magára hagyott, nemesség, polgárság, értelmiség

nélküli népcsoport velük és nyelvükkel, kultúrájukkal szemben ellenséges papok és tanítók kénye-kedvére hagyva, mind a mai napig megőrizte az egyetemes magyarság számára részben középkori, de mindenképpen több évszázados, hagyományos népi műveltségünk máshol már nem, vagy csak sokkal töredékebben fellelhető elemeit.” (Európai Folklór Intézet, Bp. 2002.)

Selmeczi Kovács Attila

GRÁFIK IMRE–TURBÉKY DÉNES:

Széki lakodalom

A Budapest utcáin, terein mindennaposá vált kézimunkaárus „széki” asszonyok, sokféle építőmunkát vállaló szalmakalapos férfiak eredeti lakóhelyét kevésbé keresték fel az alapos néprajzi leírás elkészítésének szándékával kutatók, inkább a népművészet szerelmesei, egy-egy lakodalom magával ragadó élményére vágyó fiatalok, diákok. A néhány nagyon értékes tételt felsorakoztató, Székre vonatkozó írásmű nem öleli fel a kultúra egészét. Pedig ez a kultúra különleges értékeket foglal magában. Évszázados hagyományokat, a helyi társadalmat kiválóan összefogó szokásokat, magas szintű mozgáskultúrát, harmonikus öltözködési stílust.

Mind ez összegződik, együttesen nyújt meghatározó, életre szóló élményt a házasságkötés megünneplése, a lakodalom alkalmával mind a kultúrában benne élő, mind pedig a kívülálló számára. Akár azt is mondhatjuk, hogy a kultúra legmagasabb szintű, legértékesebb eredményeit vonultatják fel, komponálják egységes egészzé, műalkotássá annak az eseménynek szolgálatában, amely a közösség továbbélését, a társadalom jövőjét egyengeti, s egyben az egyén életének csúcspontját is jelenti.

Gráfik Imre szövege, Turbék Dénes képei méltón mutatják be az élet nagy eseményét, amely Széken különösen szépen, jelentőségteljesen és látványosan zajlik le. „Szék város nagyközség” történetének rövid felvázolása, a híres „Birtalan-nap” történéseinek, s a mai napig érvényes emlékezet-örzésének ismertetése után szinte minden részletre kiterjedő, ám tömörített leírás olvasható a házasságkötés szokásköréről, amelyet színvonalas, valóságos néprajzi érzékenységgel elkészített fénykép dokumentáció kísér. A leírás és a fénykép párban jár – sajnos a Kelet-közép-európai képszerkesztői gyakorlat nem engedi meg a szerzőknek, hogy valódi, jól magyarázott képeskönyv váljék művekből –, de a sűrű lapozgatásra nem rest, szöveget-fotót buzdogni összenéző szinte filmszerű élményben részesül, valósággal részesedve válik a széki lakodalomnak.

Mert mi is történik egy lakodalom alkalmával? Mi történt egykor és főleg: mi történik napjainkban? Hiszen egy eladó lány átvezetését asszonyi

élete színhelyére, közegébe, környezetébe ma, amikor a házasságokat a saját munkájuk után boldoguló fiatalok akarata hozza létre, már nem kellene ennyire szervezeten lebonyolítani. A hagyományos lakodalom azonban nem csak a szülői akarattal kikényszerített házasságok végrehajtásának eszköze lehet. Számos olyan eredménye van, amelyek a változó körülmények között kibontakozva, a mai kor embere számára is kívánatosá teszi ezeket az alakulásra képes szokásokat. A mind szebb, gazdagabb, reprezentatívabb lakodalmak egyes elemei közlések sorát hordozzák, amelyek a két házasságra lépő személy, családjaik, közeli és távolabbi társadalmi környezetük között folynak a szokáskör egymást követő eseményei során. S mivel a kommunikáció e módja sok előnyt rejt magában, szinte törvényszerűen választják napjainkban is a mai körülményekhez alkalmazkodott, ám gyökerében mélyen hagyományos lakodalom megtartását Széken.

Véletlenszerű, ám igen szerencsés volt a néprajzkutató és fotográfus találkozása. Együttműködésük eredménye – ha sokára jutott is publicitáshoz – szerencsésnek bizonyult. Kevés önálló helyi monográfia készült a lakodalmi szokásokról, ezek sora most igen értékessel gazdagodott. A részvevő megfigyelés, a számos összegyűjtött információ kerek képet ad Szék lakodalmi szokásairól, amelyek ha változnak is, nem múlnak. Úgy tűnik, hogy bár számosan a helység lakói közül keresik boldogulásukat távol, közösségekben megtartott családi ünnepeik még sokáig erősítik ezt az összetartó társadalmat. Lakóinak számos közismert kiváló tulajdonsága közül az egyik saját szokásvilága megtartó erejének felismerése lehet. Nemcsak a közösséget, hanem az egyént is megtartó. (A Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára, Mentor, Marosvásárhely, 2000.)

Györgyi Erzsébet

SZÉKELY LÁSZLÓ:

Csíki áhítat

A csíki székelyek vallási néprajza

A vallási, néprajzi kutatás területén századunk legjelentősebb alakja közül talán szerzőnk nevét ismerik a legkevésbé, pedig a gyimesbükkői születésű Székely László, aki hosszú időn keresztül római katolikus lelkészként szolgált, teljes bizottsággal vezet be minket szűkebb és tágabb szülőföldje Csík és Erdély (a fogalmat századunk politikai felfogásának megfelelően Csíkot az egykori Csík vármegyével, míg Erdélyt minden, Magyarországtól Romániához került területtel azonosítja) egyháztörténetébe, népi vallásosságába. Tette ezt már korábbi önálló kötetekben is (a két kiadást megért *Unnepük székelyek* (Csíkszereda 1943., Kolozsvár 1944.), *Áhítat a falun* (adatok Csíkszeredai monokos vallásos néprajzához, Csíkszereda 1943.), valamint *Szenthelyek és ünnepek* (Csík-

szentdomonkos és Balánbánya turistakalauza, Kolozsvár 1936.), de a mostani tág horizontú vasok néprajzi monográfia és kiváló helytörténeti munka a szakrális néprajz kutatóinak legjelesebb személyiségei közé emeli. A kötet előszavában maga a szerző hálás köszönettel emlékezik egykori professzorára, Gunda Bélára, valamint Nagy Jenő tanárára, aki annak idején tudományos fokozat elnyerésére alkalmasnak méltatta, továbbá Bálint Sándorra, Manga Jánosra, Szendrey Ákosra a néprajzi munkára szüntelenül biztató néprajztudósokra.

A kötet bevezetőjében Székely László rövid, de nagyon használható összefoglalást ad a székelyek eredetéről, a katolikus székelyek „szent földjéről”, a csíkiak sicutidiumkor (1763–1964) való kirajzásáról és kivándorlásáról, a csíki székelyek népmozgalmáról.

A könyv öt fejezetre oszlik, az első fejezetében megismerkedhetünk a csíki székelyek imaéletével, az egyes szentségekkel, a második részben az egyházi élet elemzi – Bálint Sándorhoz hasonlóan – Karácsony, Húsvét és Pünkösd fejezetekben. A kötet harmadik része a szent helyeket ismerteti, részletezve azt, hogy a csíki ősi templomok építésében és szabályos rendjében milyen fokban nyilvánult meg a nép anyagi és erkölcsi áldozata. Kifejti a szerző azt is, hogy a szent helyek a hit citadellái voltak: a tatár-török invázió idején várakká alakultak át, mint a csíkkarcalvi, csíkszentmiklósi erődített szentegyház is. E fejezet beszél a szakrális kisépítványokról, a keresztek állításáról, melyben az emberi élet drámája perog le: – ahogy Székely fogalmazásában – az Isten szeretete, imádása, az élet viszontagságai, nyomorúsága, a földi megpróbáltatás, a felebaráti szeretet, az erkölcsi élet, a nép történelmi küzdelme hitéért.

Ahol távolabb van a templom, ott a „csengettyűk” figyelmeztetik a népet a szentmisére, a haldoklókra és a halottakra. Ezt húzzák meg „nehéz időkben” is, árvizek, tüzesetek idején, mert áhitatra indítják az embereket. De sok helyen a templomot haranglábak „képlábak” helyettesítik, ezek építésére az engesztelés vágya, az egyéni áldozat, felajánlás, fogadalom indítja a népet. A csíki szentegyházakat művészettörténeti ismerveik alapján csoportosítja, rendezve a románkor, az átmenet, a gótika (pl.: Delne, Csíkkarcalva, Menaság, Csíkszentgyörgy) csíki emlékeit, beleértve a gótikus szobrászat és festészet jeles alkotásait is, majd a reneszánsz, és barokk jellegzetes példáit elemzve leírja azt is, hogy egy-egy jellegzetes templom különböző korok, stílustörténetek színterikus dokumentumainak tekinthető. Dicséri szülőfalujának templomát, hogy szem előtt tartották a II. Vatikáni Zsinat előírását is: a hagyományos építőanyag mellett felhasználták a modern anyagot, cement, vasbeton technikát is.

A kötet ötödik része völgény búcsúztatókat, menyasszony búcsúztatókat, továbbá betlehemes játékokat tartalmaz (pl.: csíkszentdomonkosi, csíkszentléleki, csíktapolcai, kászonfeltízi stb.).

A monográfiát szómagyarázat és mutatók egészítik ki, a függelékben jegyzetek, a néprajzi gyűjtés adatai, tárgymutató és kották segítik a hiteles tájékoztatást. A nagyszámú fénykép közül az 504. oldalon a kép alatt az a szöveg szerepel, hogy 1973-ban Csíkszentgyörgyön Székely László az ezüstmiséjén édesanyja és hat testvére társaságában. Ez ellentmond annak, amit Erdélyi Zsuzsanna bevezetőjében ír a szerzőről, hogy miután a kolozsvári Bolyai Egyetemen 1947-ben a történelem-földrajz szakos tanári diplomáját megszerzi, illetve doktori fokozatot szerez, már 1948-tól állami alkalmazásba lépett, és civil életformára tért át. Miután 1935-ben szentelték, ezüstmiséje 1960-ban lehetett, véleményünk szerint csak azt követően laicizált.

Elismerés illeti a kiadót, Erdélyi Zsuzsanna néprajztudóst, és mindenképp a szerkesztés néhez munkáját vállaló fiatal etnográfust, Pusztai Bertalant. „Régen várt könyvet bocsátunk útra. S most itt van, hogy szolgáljon – mondja Erdélyi Zsuzsanna a követ bevezetőjében –, szolgáljon az embereknek, a csíki népek és a magyar vallási néprajznak. Az e könyvben fölhalmozott ismeret-re és szeretetre nagy szükségünk lett volna már korábban is. Nemcsak tartalma és tanúsága, hanem a hiánya okozta árák, negatív következmények miatt is. Az ilyen könyv ugyanis figyelmet, érdeklődést kelt, cselekvésre készít. Esetünkben gyűjtésre. Gyűjtésre ott, ahol ez különösen fontos, függetlenül attól, hogy miképp történhet az. Az adott politikai vagy kisebbségi viszonyok miatt netán csak suba alatt, csendben, valamiféle helyi szinten, például honismereti mozgalom, néprajzi szakkör keretében. Az ilyen könyv tudósítója az értékmentés-adatgyűjtés fontosságát, másodlagossá téve a közlés lehetőségét, bármilyen fontos is az. Ami anyag összegyűlt, az megvan, már megmarad. Értékké alakul át, az idő múlásával egyre sugárzóbb értékke, mígnem egyszerre csak napvilágra kerül. Kissé ez a helyzet Székely László kötetével is, amelyben több évtizedes csíki kutatásának meghatározó témakörökre vonatkozó eseményeit összegzi.”

Befejezésül „A csíki nép imaélete” című fejezetből magát a szerzőt idézzük: „A vallást nemcsak hirdetni, hanem élni is kell. Ha a gyermek a szülőknél napi imában, a szent ünnepek áhítatos megünneplésében a vallási életet megtestesülni látja, magától vallásos lesz. A csíki házban, ahol családi asztal áll, egy kis házi oltár van. Itt függ az Údvözítő keresztre szentelt pimpóval koszorúza. Sok helyen itt függ zsinóron a Szentlelket jelképező faragott galamb. Ez a legtekintélyesebb helye a háznak. Ez a sarok egyesíti a család tagjait az imában is. Lakodalomkor itt ül a menyegzős pár. Ernek a saroknak a mestergereándáját bálványfának nevezik: erre támaszkodik az ács, amikor a ház építésekor a tetőzetbe az első szegyet beveri.” (Bp. Szent István Társulat)

Dr. Udvarhelyi Olivér